

A páston Othello és Jago. Nádasdy Kálmán *Othello*-rendezése(i) a Nemzeti Színházban

LEPOSA BALÁZS

Társadalom- és politikatörténeti szempontból kevés olyan határozott cezúrát találni a hazai színháztörténetben, mint a színházak államosításának időpontja. 1949 szeptemberében az új évad már az állami kezelésbe vett színházakban indult, mondhatni új elvárásokkal és kihívásokkal, új direktívákkal, új direktorokkal. Ugyan a háború után többször is felmerült a színházak államosításának kérdése, Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ellenállása miatt ez csak 1949 nyarán valósulhatott meg. Ennek megfelelően 1949. augusztus 31. után színházi koncessziót magánvállalkozó részére nem lehetett kiadni.

A társulatok gazdasági működését és szervezeti felépítését országosan külön költségvetési melléklet szabályozta, a társulatok műsortervének kidolgozását pedig a minisztérium és a Magyar Színészek Szabad Szakszervezete végezte, azzal az iránymutatással, hogy a „haladó szellemű prózai darabok”, a zenés vígjátékok, illetve a klasszikus operetek egyenlő arányban képviseltessenek minden hazai színház repertoárjában. Egyúttal rendezték a színházak és dolgozóik gazdasági stabilitását, és iránymutatást adtak a „színházi üzemi munkarendről” is. Az átfogó intézkedések stabilitást, biztos megélhetést, kiszámítható színházi működést kínáltak, cserébe viszont a műsorpolitika és a személyi kérdések fölötti kontrollt „kérték”. Ez 2020-ból visszatekintve meglehetősen cinikus politikai gesztusnak tűnik, hiszen totális ellenőrzést vezet be, amelyet de facto zsebek kitömésével ér el, de fontos megjegyezni, hogy 1949-ben a színházi élet szereplői és nézői nagy részéből az államosítás alapvetően pozitív reakciókat váltott ki.

A Nemzeti Színházban, amely mindig is a magyar színjátszás zászlóshajójának tekintette önmagát, az államosítás és a fent említett cezúra nem jelent(het)ett akkora változást, hiszen az Operával egyetemben korábban is állami fenntartású és irányítású intézmény volt. Major Tamás 1945-ben kezdődő igazgatói pályafutása a játékmód, a darabválasztás, a színészvezetés és a rendezés tekintetében sokkal inkább kontinuitást biztosított az 1945-49-es átmeneti években, semmint a politika- avagy társadalomtörténeti kontextus sejtette cezúrát. Más megközelítésben úgy is fogalmazhatnánk, hogy az 1949-es politikai (elsősorban a magánszínházakat érintő) változásokat a Nemzeti gyakorlatilag megelőzte; állami fenntartása és vezetése tekintetében születésétől fogva – bár a színház minden funkciójára kiterjedő állami irányítás 1949-től erősödött –, művészi koncepciója tekintetében pedig 1945-től kezdve. A Major által vezetett Nemzeti Színház azért is sajátos helyzetben volt az átmenet négy évében, mert a direktort mindvégig támogatta a kommunista párt, így az 1949-ben kanonizált színjátszási elveket (nyilván szovjet mintákat követve) részben ő maga találta és próbálta ki saját társulatában, hogy később a város és az ország összes színházára kiterjesztve, követendő példaként, iránymutató elvként foganatosítsa. Mindezt az *Othello* 1949-es bemutatójának rekonstrukciójával szeretném alátámasztani.

„A két magyar színpadi klasszikus: Molière és Shakespeare!” – hangzott és hangzik el máig színházi kritikánk keserű megjegyzése, sokszor kötelező toposza, ha a magyar darabok hiányát kell számon kérni színházainktól. Ennek a színházkritikai hagyománynak a gyökerei a reformkorból származnak, a ma-

3 A PÁSTON OTHELLO ÉS JAGO

gyar nyelvű hivatalos színjátszás kezdetei pedig többek között a „magyar színpadra magyar darabot” elvét is kanonizálták és átörökítették a Nemzeti Színház két *Othello*-előadásának időszakára is.

A második világháború után először 1949 februárjában, Nádasdy Kálmán vendégrendezésében került bemutatásra az *Othello*, majd ezen előadás díszleteit megtartva, szereplőit részben kicserélve ismét műsorra került 1954 májusában. Feltételezésünk szerint a két előadás vizsgálata jobb megvilágításba helyezi egyrészt az 1949-es színháztörténeti cezúrát, másrészt annak kérdését, hogy változott-e színjátszásunk a szovjetizálás hatására, valóban létrejött-e a Gorkij által megfogalmazott szocialista realizmus,¹ és a Sztanyiszlavszkij által megkívánt pszichológiai realizmus kódja.

Az előadások színházkulturális kontextusa

Köztudott, hogy 1949 májusában tartották azt a választást, amely a többpártrendszer likvidálása nyomán a Magyar Függetlenségi Népfront 95,6%-os győzelmével teljhatalmat adott Rákosinak a szovjet típusú rezsimit kiépítésére.² A Major Tamás vezette Nemzeti Színház minden fronton kiállt a Népfront választási győzelme mellett; vélhetőleg politikai, sőt választást befolyásoló céllal vitte színre 1948 októberében a *Fösvényt*, amelyből 1949 májusára választási kortesátirat és előadás is született, *Kárhozó Péter, a szőrös szívű kulák* címmel. Ebben a felfokozott politikai hangulatban kérték fel Nádasdy Kálmánt, aki számos zenés előadás megrendezése után 1947-ben kezdte prózai színházi karrierjét a nagysikerű *III. Richárd* színrevitelével, hogy vendégként rendezze meg

Shakespeare *Othellóját*. Nem tudjuk, hogy Major milyen szándékkal kérte fel és/vagy milyen instrukciókkal látta el Nádasdyt, de valószínűsíthetjük, hogy konkrét elképzelései voltak a megvalósulandó előadásról: nehezen elképzelhető, hogy a Nemzeti uraként, a kommunista párt biztos támogatásával ne próbálta volna saját és a Népfront céljainak megfeleltetni ezt az igen fontos pillanatban bemutatott, igen fontos előadást. Tény azonban, hogy Háy Gyula 1949 áprilisában megjelent, az *Othello*-bemutató kritikai reflexióit összegző cikkében már idézi Sztanyiszlavszkijnak a Shakespeare-tragédia díszletére vonatkozó instrukcióit,³ sőt számon is kéri azokat a megvalósult előadáson. Az *Othello* Sztanyiszlavszkij-féle rendezőpéldányát 1954-ben meg is jelenteti a Magyar Színházi és Filmművészeti Szövetség, amelyben 1952-től 1957-ig Nádasdy Kálmán elnökölt.⁴ A kiadás időpontja ráadásul megegyezik a Nemzeti 1949-es előadásának felújításával.

Bizonyíthatatlan, de a fentiek alapján nem elképzelhetetlen, hogy Major úgy kérte fel Nádasdyt az *Othello* megrendezésére, hogy iránymutatásul Sztanyiszlavszkij rendezőpéldányát adta a kezébe, saját magának pedig Jago szerepét kérte. Az sem kizárható, hogy azért volt szükség az 1954-es felújításra, amelyben Major Jago szerepéből rendezőtárrsá avanszált, mert az 1949-es előadásban még nem, vagy nem elég „akkurátusan” használták Sztanyiszlavszkij rendezőpéldányát, és e bemutató hibáit – a szocialista episztémé töretlen fejlődésbe vetett hitétől megtámogatva – „ki kellett javítani”. E feltevést igazolja a rendezőpéldány kiadásának évszáma, valamint az a tény is, hogy Háy Gyula említett cikkében a Sztanyiszlavszkij-

¹ Vö. N.N. „A Szovjet Írók Szövetségének I. Kongresszusa”, in *A szocialista realizmus II.*, szerk. KÖPECZI Béla, 149–154. (Budapest: Gondolat, 1970)

² Vö. ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században* (Budapest: Osiris, 2010), 295.

³ HÁY Gyula, „*Othello*: Nemzeti Színház”, *Forum* 4, 4. sz. (1949): 354–358., 355.

³ HÁY Gyula, „*Othello*: Nemzeti Színház”, *Forum* 4, 4. sz. (1949): 354–358., 355.

⁴ K. SZ. SZTANYISZLAVSZKIJ rendezőpéldánya Shakespeare *Othello* című tragédiájához ([Budapest]: Magyar Színház és Filmművészeti Szövetség, [1954]).

idézet más fordításból származik. (Háy nem jelöl forrást, könnyen lehet, hogy saját, egy bekezdésnyi fordításáról van szó.⁵)

A Nemzeti Színház háború előtti előadásaira visszaemlékezve Kárpáti Aurél már az 1929-es bemutató (rendezte: Rádai Dénes) kapcsán kiemelte, hogy Ódry Árpád nem a féltékeny férj vígjátéki zsánerét formálta Othellóként, hanem a „szertelen szerelme”,⁶ majd az ezt követő, 1934-es felújítás (rendezte: Siklóssy Pál) címszereplője, Kürti József Othello barbár, naiv ösztönösségére fektette a hangsúlyt,⁷ tovább építve az Ódry által teremtett Nemzetis hagyományt. Érdemes megjegyezni, hogy az 1954-es cikk eltekint a polgári színjátszás csökevényeinek ekézésétől; sőt Kárpáti a harmincas évek polgári színjátszásának előnyeit sorolja, amelyből kitűnik, hogy az 1953-as politikai változások után megengedőbbek lettek zsurnalisztáink és cenzoraik.

Megjelenik, pontosabban újjáéled a szóhasználatban egy kifejezés – és ha hihetünk a nyelvi megformáltság gondolkodásalkotó szerepében, egy régi/új szemlélet is –: a szintézis. Az Arcanum által digitalizált és kereshetővé tett korabeli sajtóanyagban a „Nemzeti Színház” és a „szintézis” keresőszavak együttes előfordulása az 1947-es és 1948-as húsz-húsz fölötti találat után így alakul: 1949-ben 5 találat, 1950-ben 2 találat, 1951-ben 4 találat, 1952-ben 5 találat, 1953-ban 5 találat, 1954-ben 13 (!) találat, 1955-ben 17 találat, 1956-ban 15 találat, 1957-ben 10 találat.⁸ Bár e statisztika mintavétele nem teljes,

⁵ Háy 1935–1945 között Moszkvában élt, Sztanyiszlavszkij rendezőpéldányát pedig 1945-ben adták ki oroszul.

⁶ KÁRPÁTI Aurél, „Othello”, *Színház és Filmművészet* 5, 6. sz. (1954): 286–288., 286.

⁷ KÁRPÁTI, „Othello”, 288.

⁸ Hozzáférés: 2020.02.08.

<https://adtplus.arcanum.hu/hu/search/result/?list=eyJmaWxoZXJzJzljogeyJFVil6IFsiUEFSVDA4Il19LCAicXVlcniOiAibmVtemVoaSBz>

és az adatfelvétel esetlegessége is felróható, érdekes eredménynek tűnik, hogy előfeltevésünknek megfelelően a totalitarizmus kiépülésének idején kikopik a színházi szakzsargonból a szintetizálásra (különböző elvek, elgondolások egységesítésére) utaló kifejezés, hogy aztán a Sztálin halálát követő enyhülés a színházról való beszédmódban is megengedje – sőt kvázi nyelvi divatot teremtve előtérbe emelje – azt a szót, amely ebben a megközelítésben a plurális gondolkodás metaforája, sőt magát a totalitarizmust dekonstruálja. Azaz 1953 után a polgári hagyomány és a pszichologizáló szocialista realizmus jobban megfér egymás mellett, nem feszíti szét a kritikai beszédmódot olyan mértékben a retrográd vs. progresszív bináris opozíció, mint korábban.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

A *Fösvény* 1948-as, illetve a *III. Richárd* 1947-es előadásához hasonlóan, 1949-ben az *Othello* is új fordításban került betanulásra a Nemzeti Színházban. Szász Károly 1886-os kiadású fordításával szemben Mészöly Dezső magyarázata⁹ a „reális, természetes elemeket emeli ki Shakespeare barokk pompájú nyelvéből”¹⁰; s ez a „korszerű fordulatokkal” tűzdelt szöveg lett az 1954-es felújítás alapja is. Alig húztak belőle, így mindkét előadás 5 óra kö-

[elx1MDBIZG5oXHUwMGUxeiBzemludFx1MDBIOXppcyJg,](https://adtplus.arcanum.hu/hu/search/result/?list=eyJmaWxoZXJzJzljogeyJFVil6IFsiUEFSVDA4Il19LCAicXVlcniOiAibmVtemVoaSBz)

⁹ Mészöly fordítása hamar népszerű lett, és a hazai *Othello*-előadásokban leggyakrabban felhangzó szöveggé vált, annak ellenére, hogy az 1955-ben magyarul kiadott Shakespeare-összesbe komoly viták után Kardos László korábbi fordítását vették be a szerkesztők. Az 1989-es, kaposvári bemutatón debütált Eörsi István újabb fordítása.

¹⁰ BENEDEK Marcell, „Othello: Shakespeare-felújítás a Nemzeti Színházban”, *Új idők* 55, 9. sz. (1949): 141.

rüli hosszúságú lett,¹¹ ám ezt „negatívumként” (a *Ludas Matyi* élcelődése mellett¹²) csak Vajda György Mihály említette az 1954-es előadással szemben,¹³ de ő is csupán arra hívta föl a figyelmet, hogy a nézőtérén beálló melegben – május végén volt a bemutató – féltő, hogy dolgozó osztályunk figyelme nem tart ki éjfélig, a fél 7-kor kezdődő előadás végéig.

Az *Othello* – mint textus – marxista olvasatát Lukács György nyomán tanítványa, Heller Ágnes fogalmazta meg a legexplicitebben.¹⁴ E szerint Shakespeare drámája elsősorban korának angliai társadalmi feszültségeit tematizálja. A darab három főszereplője: Othello, Jago és Emilia a jelen, a múlt, illetve a jövő képviselői,¹⁵ amennyiben Othello a felvilágosult abszolút monarchia „embere”, Jago a letűnt feudalizmusé, Emilia pedig az elkövetkezendő polgári forradalomé. A kritikusok úgy ítélték meg, hogy az 1949-es bemutató húzta alá jobban a társadalomkritikai-társadalomtörténeti attitűdöt, ugyanakkor Heller szerint ez az előadás éppen a mór feketeségének hangsúlyozása miatt volt gyengébb.¹⁶

Legalább ilyen fontosnak tűnt annak eldöntése, hogy Shakespeare drámája peszsimista, azaz retrográd vagy optimista, tehát progresszív darabnak tekinthető-e. Háy Gyula az 1949-es,¹⁷ Heller Ágnes az 1954-es bemutató¹⁸ kapcsán – természetesen – az utóbbi mellett érvelt. A dráma marxista értelme-

¹¹ STÓB Zoltán, „*Othello*”, *Képes Figyelő* 5, 8. sz. (1949): 12.

¹² DARVAS Szilárd, „Shakespeare mellényzsebben”, *Ludas Matyi* 5, 10. sz. (1949): 3.

¹³ VAJDA György Mihály, „Színházi levél az *Othello* előadásáról”, *Művelt Nép* 5, 13. sz. (1954): 4.

¹⁴ HELLER Ágnes, „*Othello*”, *Csillag* 8, 11. sz. (1954): 2184–2193.

¹⁵ HELLER, „*Othello*”, 2186.

¹⁶ HELLER, „*Othello*”, 2191.

¹⁷ HÁY, „*Othello...*”, 356

¹⁸ HELLER, „*Othello*”, 2191.

zéséről minden kritikus igyekezett beszámolni, ám írásaiból rekonstruálhatatlan, hogy az előadás mi módon közvetítette ezt az értelmezést. Valószínűleg ez inkább volt „kötelező kör”, olyan értelmezői lehetőség, amelyet a rendszernek tetsző módon kellett kidomborítani. Elvégre sehol, semmilyen konkrét színpadi akcióra, jelre vonatkoztatás nem található a beszámolókból, többnyire az előadás méltatását megelőzően kerül kibontásra a (helyes) marxista drámaértelmezés.

A rendezés

Az 1949-es bemutató rendezője Nadasdy Kálmán, az 1954-esé Nadasdy és Major Tamás. (Megjegyzendő, hogy a Nemzeti soron következő, 1962-es felújítása szintén e rendezőpáros munkája, azonban ez utóbbi előadás jelen kutatás fókuszába már nem fért bele.) A két vagy több rendező által jegyzett előadások, ahogy azt *Az ember tragédiája* 1955-ös példája is mutatja, gyakorivá váltak az ötvenes években, minden bizonnyal a színrevitel politikai felelősségét megosztandó. Az 1949-es bemutatóban még Jagót játszó Major tehát később átül a rendezői székbe, Jago szerepét pedig Gábor Miklósrá osztja, aki korábban kizárólag pozitív figurákat játszott.

Az 1949-es bemutató recenzióiban bőven olvashatunk „az operák kötöttebb világának” szemléletéről,¹⁹ illetve a „formalista festőiség kísértésével” történő viaskodásról,²⁰ megint másutt pedig arról, hogy a rendezés „elmélyült és részleteiben is kidolgozott munka”.²¹ Ennek ellenére sokan megkérdőjelezik az operát idéző díszlet alkalmazásá-

¹⁹ BARÁTH Ferenc, „»...ő nem nézne korra, hazára, hitre, fajra, semmire?«: Az *Othello* új betanulásban a Nemzeti Színház színpadán”, *Esti Szabad Szó* 51, 43. sz. (1949): 12.

²⁰ BARÁTH, „»...ő nem nézne...«”, 12.

²¹ MOLNÁR Miklós, „*Othello*: Shakespeare tragédiájának felújítása a Nemzeti Színházban”, *Szabad Nép*, 1949. február 20. 10.

nak helyességét. Háy éppen itt kéri számon Sztanyiszlavszkij azon „tanítását”, mely szerint a díszlet öncélú használata kerülendő, mert az az előadást „rendkívül sekély szintre, [...] tudniillik a német színház síkjára (reinhardizmus)”²² süllyeszti, amely nem elfogadható. Másutt egyszerűen úgy fogalmaznak: „a kevesebb talán több volna”.²³ Az előadás visszhangja tehát vegyes: sokan róják fel az operai látvány mellett az Othellót alakító Tímár József szürkeségét is Major Jagójával szemben. Vélhetően a kritikák hatására kért szót Nádasdy, hogy hat nappal a bemutató után az alábbi szavakkal adjon magyarázatot a pazar díszletre: „Az *Othello* díszletezése [...] rendkívül leegyszerűsített, ellentétben azzal, amit némelyek hisznek, akik nem ismerik a darabot.”²⁴

Az 1954-es felújítás sajtómegítélése lényegesen pozitívabb, inkább tűnik laudációnak. Heller Ágnes szerint az előadás „sokat fejlődött” a ’49-es bemutatóhoz képest, mivel a rendezők „[...] helyesen elemezték *Othello* jellemének és magatartásának történelmi gyökereit, s sikerült nekik ebben az esetben nemcsak az összhatásban, hanem minden részjelenetben is a társadalmi lényegget, mondanivalót kidomborítani.”²⁵ Nyilván nem független a húzások minimalizálásától, hogy a kritikusok „monumentális rendezésről”,²⁶ „teljes és hiteles *Othellóról*”²⁷ írnak.

²² HÁY, „*Othello...*”, 357.

²³ DARVAS Szilárd, „*Othello*: Felújítás a Nemzeti Színházban”, *Világosság*, 45. sz. (1949): 4.

²⁴ GÁCH Marianne, „Hölgyfutár. Írja: Gách Marianne”, *Haladás* 5, 8. sz. (1949): 11.

²⁵ HELLER, „*Othello*”, 2191.

²⁶ BARABÁS Tamás, „Színházi levél... az igazi *Othellóról*”, *Béke és Szabadság* 5, 23. sz. (1954): 16.

²⁷ ASZTALOS Sándor, „*Othello*: A Nemzeti Színház felújítása”, *Irodalmi Újság* 5, 12. sz. (1954): 6.

Színészi játék

Bizonyára statisztikailag is könnyen kimutatható lenne az a benyomás, hogy a korabeli sajtó az ideológiailag helyesen értelmezett dráma taglalása mellett legtöbbször a szereplők méltatásával foglalkozott, lényegesen többet, mint manapság szokás.

Az 1949-es bemutatóról megjelent beszámoló alapján kijelenthető, hogy Major Jagója „az előadás középpontjában áll”²⁸: elsősorban az ő „könnyed s szívós, kegyetlen s behízelgő”²⁹ játéka nyugtázza le a nagyérdeműt, amellyel „ördögien színes arcélt adott Jagónak”³⁰, „pezseg körülötte a színpad, s érezteti mindig, néhol túlzottan pointírozva társaival, hogy kezében tartja sorsukat”.³¹ Az *Othellót* játszó Tímár József lényegesen szerényebb dicséretet kapott, s szinte nincs méltatás, amely ne emelte volna ki kettejük különbségét, sok esetben gyengébbnek, erőtlenebbnek nevezve Tímárt. Háy Gyula az előadás kritikáira is reflektáló írásában rámutatott erre, de véleménye szerint az ilyen kompetitív színészi viszony polgári csökevény, ezért jelen előadás kapcsán inkább így teszi fel a kérdést: „Nem valamilyen szervi hiba folytán megy-e veszendőbe az a sok művészi pozitívum, amellyel Tímár mégis rendelkezik és válik az egység megbontójává Major ragyogó, magával ragadó tehetsége?”³²

A *Desdemona* szerepét játszó Szörényi Éva, valamint az *Emiliát* megformáló Olty Magda többnyire a „kiváló”, „biztos”, „hiteles” jelzőket kapta a kritikák végén, bár utóbbi ötödik felvonásbeli remeklését – miközben tud-

²⁸ MOLNÁR, „*Othello...*”, 10.

²⁹ GERGELY Sándor, „*Othello* (Shakespeare-felújítás a Nemzeti Színházban)”, *Magyar Nap*, 1949. február 22. 5.

³⁰ BARÁTH Ferenc, „»...ő nem nézne...«”, 12.

³¹ VASS László, „Független kritika az *Othellóról*”, *Független Magyarország*, 1949. február 21. 4.

³² HÁY, „*Othello...*”, 356.

juk, hogy Emilia a drámában is „csak” itt válik fontos szereplővé – többen is kiemelték.

Mintha az 1949-es bemutató „színespárbajának” folytatása lenne, úgy számol be az ’54-es előadásról a kritika: Bessenyei Ferenc, az új Othello, valamint Gábor Miklós, az új Jago szintén kompetitív viszonyba kerül, de kettejük közül ez esetben Bessenyei, azaz Othello lesz a győztes. Az ekkor 35 éves Bessenyei ezzel a szereppel írta bele magát a színházi közéletbe, ekkor lett a Nemzeti „sztárja”. Gábor Miklóst pedig többen mentegetik, adottságaihoz nem illő szereposztásról beszélve. A női szereplők nem változtak az 1949-es előadáshoz képest, méltatásuk is hasonló a fentebb jelzettekkel, de megjegyzendő, hogy Szörényitől Kohut Magda veszi át Desdemona szerepét 1954 őszén.³³

Színházi látvány és hangzás

A zenekari árkot Varga Mátyás tervei nyomán lépcsőzetesen beépítették, s a nézőkhöz így közelebb kerülő színpadon Velencét idéző, grandiózus oszlopfőkkel zárt pavilon, később (a negyedik felvonásban) reneszánsz stílusjegyeket viselő „ágyasház” képezte a díszletet. Nagyajtay Teréz jelmezei a reneszánsz viselet színházi hagyományait követték.

A két bemutató nagyjából ugyanazon díszletben és kosztümökben játszódott. A ’49-es előadás díszletét ennek ellenére operainak minősítette a kritika, és többnyire hibaként róttá föl. Háty Gyula egyenesen arról írt, hogy a díszlet öncélúvá vált, ami Sztanyiszlavszkij szellemében „megengedhetetlen”³⁴, és a túlzófolt színpad a *Kis Újság* kritikusa szerint is gátolja a nézőt az „ízig-vérig pszichológiai dráma” befogadásában.³⁵ Az

³³ LÁNYI Andor, „Új szereplők – régi előadásokban”, *Színház és Filmművészet* 6, 11. sz. (1955): 863–865.

³⁴ HÁTY, „*Othello...*”, 357.

³⁵ (E.), „*Othello*: Shakespeare-felújítás a Nemzetiben”, *Kis Újság* 3, 44. sz. (1949): 6.

ugyanabban a díszletben játszó ’54-es felújítással kapcsolatban a látvánnyal alig esik szó. Kárpáti Aurél viszont „hibalistát” készít, amelyben Varga Mátyás díszletének hiányosságait sorolja: a harmadik és negyedik felvonás palotatermében elvesző szereplőket, a díszletváltásokkor alkalmazott színes függönyök illúzióromboló hatását, a világítás elégtelenségét (ad absurdum: sokszor túl sötét van, nem látni jól a színészek arcát, így nem valósul meg a realizmus).³⁶ Teszi mindent a realizmus zavaros prekonceptiója mentén, és kellőképpen elszigetelten. Vélhetőleg az ’54-es bemutatót körülvevő lelkesedésben, az elsősorban Bessenyeit (tehát a színeszt és játékmódját) ünneplő írásokban már nem maradt hely a scenográfia méltatására, s talán a közönség ízlését és nyelvét jobban kiszolgáló előadás méltatói kevésbé foglalkoztak azzal a látvánnyal, amely 1949-ben még idegen volt számukra.

Nádasdy tehát 1949-ben még kénytelen volt megvédeni a díszletet, rövid magyarázatából³⁷ pedig arra következtethetünk, hogy megközelítésében a látványnak kitüntetett szerepe volt, s éppen az egyszerűsítések, jelenet-összevonások következménye lett az a színpadi kép, amelyet a kor kritikusai túlzónak, operaszerűnek, fölöslegesen dekoratívnak, azaz polgárinak és (kimondatlanul ugyan, de) retrográdnak minősítettek.

Az előadás hatástörténete

Ha szűkülő horizontban a Nemzeti Színház klasszikus-játszási hagyományát (azon belül a Shakespeare- vagy *Othello*-játszás hagyományát) vizsgáljuk, olyan kontinuitást képzelünk, amelyben az új bemutatók a régebbiek variánsai. Ráerősít erre a recepciók eljárására az új bemutatókat jelölő „felújítás” kifejezés is, amely erőteljesen irányítja a befogadói beszédmódot egyrészt egy olyan komparatív szemléletre, amely a korábbi előadá-

³⁶ KÁRPÁTI, „*Othello*”, 291–292.

³⁷ GÁCH, „Hölgyfutár...”, 11.

sokhoz hasonlítja az aktuálisan értelmezendőt, másrészt az egészet valamilyen fejlődési folyamat mentén próbálja rekonstruálni.

Különösen igaz ez a dolgozatban vizsgált előadásokra. A 1949-es és az 1954-es előadás (felújítás) egymáshoz viszonyítva és előzményeit tekintve is komparatív viszonyt feltételez. A szocialista realizmus elvárásrendszere a '49-es előadásban találkozott először az *Othelló*val. Nehezen rekonstruálható, hogy miként birkózott meg a feladattal, de tény, hogy sok szempontból mintát követve próbálta megteremteni saját *Othellóját* a polgári (naturalista, retrográd stb.) hagyománnyal szemben.

E – vállaltan szocialista – felfogásban az '54-es bemutató a '49-es továbbfejlesztett változata, amely annak hibáit kijavítva teremtett paradigmikus előadást. Mészöly Dezső fordítása kanonizálódott, 1956-ban dokumentumfilm készült Bessenyei Othelloalakításáról, 1955-ben pedig vélhetően ezért a szerepért kapta meg második Kossuth-díját.³⁸ A színész '54-es *Othellója* végigkíséri az államszocializmus hazai színháztörténetét, hiszen a darab 1962-es Nemzeti Színházi felújításán és 1973-as Madách Színházi bemutatójában is Bessenyei kapja a címszerepet.

Az előadások adatai

Cím: *Othello*; Bemutató dátuma: 1949. február 18.; Színház és társulat: Nemzeti Színház; Rendező: Nádasdy Kálmán; Szerző: William Shakespeare; Fordító: Mészöly Dezső; Dízlettervező: Varga Mátyás; Jelmeztervező: Nagyajtay Teréz; Színészek: Rátkay Márton (A velencei doge), Pataky Miklós (Brabantio), Mádi Szabó Gábor (Gratiano), Ujlaki László (Ludovico), Timár József (Othello), Ungvári László (Cassio), Major Tamás (Jago),

³⁸ Bessenyei Ferenc pályája, hozzáférés: 2020.05.08.,

<http://bessenyei.hu/palya11.htm> (A film sajnos elveszett.)

Kállai Ferenc (Rodrigo), Ladányi Ferenc (Montano), Peti Sándor (Bolond), Horkai János (Matróz), Gellért Lajos (Követ), Bozóki István (1. szenátor), Bodnár Jenő (2. szenátor), Hindi Sándor (1. nemes), Horváth Ferenc (2. nemes), Árva János (3. nemes), Garai József (Zenész), Gazdag József (Udvarmester), Mester János (1. hírnök), Barlay Gusztáv f.h. (2. hírnök), Szörényi Éva (Desdemona), Olty Magda (Emilia), Bánky Zsuzsa (Bianca)

Cím: *Othello*; Bemutató dátuma: 1954. május 28.; Színház és társulat: Nemzeti Színház; Rendező: Nádasdy Kálmán, Major Tamás; Szerző: William Shakespeare; Fordító: Mészöly Dezső; Dízlettervező: Varga Mátyás; Jelmeztervező: Nagyajtay Teréz; Színészek: Várkonyi Zoltán (A velencei doge), Balázs Samu (Brabantio), Keres Emil (Gratiano), Lendvay Lajos (Ludovico), Bessenyei Ferenc (Othello), Kállai Ferenc (Cassio), Gábor Miklós (Jago), Bagó László (Rodrigo), Hindi Sándor (Montano), Suka Sándor (Bolond), Berczy Géza (Matróz), Gellért Lajos (Követ), Szörényi Éva (Desdemona), Olty Magda (Emilia), Pápai Erzsébet (Bianca)

Bibliográfia

- ASZTALOS Sándor. „*Othello*: A Nemzeti Színház felújítása”. *Irodalmi Újság* 5, 12. sz. (1954): 6.
- BARABÁS Tamás. „Színházi levél... az igazi *Othellóról*”. *Béke és Szabadság* 5, 23. sz. (1954): 16.
- BARÁTH Ferenc. „»...ő nem nézne korra, házára, hitre, fajra, semmire?«: Az *Othello* új betanulásban a Nemzeti Színház színpadán”, *Esti Szabad Szó* 51, 43. sz. (1949): 12.
- BENEDEK Marcell. „*Othello*: Shakespeare-felújítás a Nemzeti Színházban”. *Új idők* 55, 9. sz. (1949): 141.
- DARVAS Szilárd. „Shakespeare mellényzsebben”. *Ludas Matyi* 5, 10. sz. (1949): 3.
- DARVAS Szilárd. „*Othello*: Felújítás a Nemzeti Színházban”. *Világosság*, 45. sz. (1949): 4.

9 A PÁSTON OTHELLO ÉS JAGO

- (E.). „*Othello*: Shakespeare-felújítás a Nemzetiben”. *Kis Újság* 3, 44. sz. (1949): 6.
- GÁCH Marianne. „Hölgyfutár. Írja: Gách Marianne”. *Haladás* 5, 8. sz. (1949): 11.
- GERGELY Sándor. „*Othello* (Shakespeare-felújítás a Nemzeti Színházban)”. *Magyar Nap*, 1949. február 22. 5.
- HÁY Gyula. „*Othello*: Nemzeti Színház”. *Forum* 4, 4. sz. (1949): 354–358.
- HELLER Ágnes. „*Othello*”. *Csillag* 8, 11. sz. (1954): 2184–2193.
- KÁRPÁTI Aurél. „*Othello*”. *Színház és Filmművészet* 5, 6. sz. (1954): 286–288.
- LÁNYI Andor. „Új szereplők – régi előadásokban”. *Színház és Filmművészet* 6, 11. sz. (1955): 863–865.
- MOLNÁR Miklós. „*Othello*: Shakespeare tragédiájának felújítása a Nemzeti Színházban”. *Szabad Nép*, 1949. február 20. 10.
- N.N. „A Szovjet Írók Szövetségének I. Kongresszusa”. In *A szocialista realizmus II.*, szerkesztette KÖPECZI Béla, 149–154. Budapest: Gondolat, 1970.
- ROMSICS Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris, 2010.
- STÓB Zoltán. „*Othello*”. *Képes Figyelő* 5, 8. sz. (1949): 12.
- SZTANYISZLAVSZKIJ, K. Sz. rendezőpéldánya Shakespeare *Othello* című tragédiájához. [Budapest]: Magyar Színház és Filmművészeti Szövetség, [1954].
- VAJDA György Mihály. „Színházi levél az *Othello* előadásáról”. *Művelt Nép* 5, 13. sz. (1954): 4.
- VASS László. „Független kritika az *Othello*ról”. *Független Magyarország*, 1949. február 21. 4.